લખને ખબર પડતાં તેણે આવીને મોખરાજાને મારી નાખ્યો. આથી વહાણોને જે ત્રાસ પડતો હતો તે બંધ થયો.

અમદાવાદના સુલતાનોનો સમય (૧૪૦૩–૧૫૭૩) પંદરમી સદીમાં ખંભાતના જાયાત માલમાં લાખ જટામાંસી, ગળી, આમળાં, રેશમી કાપડ, કાગળ મુખ્ય હતા કાગળનો ઉદ્યોગ આખા હિંદુસ્તાનમાં ખંભાતમાં જ હતો. એવું નીકોલોકોન્ટી લખી ગયો છે.૯

આ સદીમાં ચાંચીયાનું જોર વધ્યું હતું. ગુજરાતની ગાદીનું મુખ્ય શહેર અમદાવાદ વસ્યું હતું (૧૪૧૨). તેથી ખંભાતની વસ્તીમાં કંઈક ઘટાડો થયો હતો. મધ્યભાગે (ઈ. સ. ૧૪૫૯–૧૫૧૧) કેટલાક મલબારી લોકો ખરાબ જાતના મછવા લઈને ગુજરાતનાં બંદરોને લૂંટે છે. બાદશાહે પોતે આવી ચાંચીયાઓને હરાવ્યા આ ઉપરાંત ૧૪૮૦ બેટ જગતમાં, ૧૪૮૨માં વલસાડમાં અને ૧૪૯૪માં ગુજરાતનાં વહાણુ પકડનાર દકખણુના એક સરદારની સામા વહાણુના કાફલા મોકલ્યા હતા.

દરિયાઈ નૌકાદળ ગુજરાત દેશ અને ખંભાત બંદર સમુદ્ર સાથે જોડાયલું અને વેપારનું વિખ્યાત બંદર એટલે ચાંચયાઓ તેમાં ફરતા વહાણોને લૂંટી લેતા; તેથી તેના રક્ષણુ માટે ખંભાત બંદરે દરિયાઈ કાફલો રાખવામાં આવતો. ૧૦ ગુજરાતમાં સૌથી પ્રથમ દરિયાઈ નૌકાદળ. ગુજરાતના સુલતાન અહમદશાહ પહેલાએ (૧૪૧૦–૧૪૪૨) તૈયાર કર્યું, અને ખંભાત બંદરને તેનું કેન્દ્ર બનાવ્યું. માહીમના યુદ્ધમાં તે કાફલાનો ઉપયોગ કર્યો.૧૧ મુખલાસ-ઉલ-મુલ્કે નાનાં મોટાં સત્તર વહાણો દીવ, ઘોઘા અને ખંભાતથી તૈયાર કરીને મોકલી આપ્યાં.૧૨ મહમુદ બેગડાએ (૧૪૫૮–૧૫૨૫) વહાણોનો કાફલો ઘણો મજબુત બનાવ્યો, ૧૪૮૨માં મલબારના ચાંચિયા લોકો દરિયામાં મુસાફરી કરનારને ઘણી હરકત પહોંચાડતાં હતા, તેથી બહાદુર સવારો, ઘણી તોપો, તુફંગ, તીર, કમાન વગેરે લઈને તેમનો નાશ કરવા તે જાતે ગયો; તે લોકો નાસી ગયા, તેમનાં કેટલાંક વહાણો પકડી ખંભાત પાછા ફર્યા૧૩

ઈ. સ. ૧૫૦૭માં ફીરંગીઓએ આ કિનારા પર ચઢાઈ કરી અને ત્યાં કિલ્લો બાંધી વતન કરવા માગે છે, આ હકીકત સાંભળી મહમૂદે વસાઈ દમણ અને માહીમ તરફ ગયો અને પોતાના ખાસ અયાઝને મોકલ્યો, તેણે ચેઉલ આગળ ખ્રિસ્તીઓ સાથે લડાઇ કરી અને ફીરંગીઓનું એક મોટું વહાણ કે જેમાં એક કરોડની મતા હતી તેને તોપ વડે ઉડાવી દીધું અને ફીરંગીઓનો નાશ કર્યો૧૪

બહાદુરશાહ (૧૫૨૫–૧૫૩૬)ના સમયમાં મોટાં મોટાં જહાજો બનાવવાનાં કારખાનાં ખંભાત ઘોઘા, અને સુરત વગેરે સ્થળે હતાં. બહાદુરશાહ દીવ તરફ ફીરંગીઓને કાઢી મકવા ગયો એટલે ફીરંગીઓ નાસી ગયા, તેઓની તોપો કે જેનો જોટો આખા હિંદમાં નહોતો તે સુલતાન બહાદુર શાહના હાથમાં આવી. તે લઈને સુલતાન ખંભાત આવ્યો. બહાદુરશાહે મોટાં મોટાં વહાણો

૯ ગુ. સ. સંગ્રહ; ૧૦ ગુ. સ. સં. ૨૫૩
૧૦ 'ગુજરાત એક પરિચય' પૃ. ૧૦૬

૧૧ 'ગુજરાતની સાંસ્કૃતિક સ્થિતિ' લે. નદવી સાહેબ. પૃ. ૮૫
૧૨ ફિરસ્તાકૃત ગુ. ઈ. પૃ. ૪૦
૧૩ એ જ પૃ. ૮૬
૧૪ ફીરસ્તાકૃત ગુ. ઈ. પૃ. ૯૭

ટર્કી અને પોર્ટુગીઝ ઢબનાં ખંભાતમાં તૈયાર કરાવ્યાં અને દીવને તેનું કેન્દ્ર બનાવ્યું.[૧૫] અને નૌકાધ્યક્ષ તરીકે મલેક તુગાનને રાખ્યો હતો. સમુદ્રમાં તેનો એટલો બધો રોઆબ હતો કે જ્યાં સુધી તે ઓદ્ધા પર રહ્યો ત્યાં સુધી પોર્ટુગીઝોની ગુજરાત તરફ આવવાની હિંમત ન હતી.

યુદ્ધ માટે જે નૌકાઓ બાંધવામાં આવતી તેમાંનાં કેટલાકનાં નામ 'બીશીસ્ત,' 'ગુરાબ,' અને 'સફીરીયાહ' વગેરે હતાં. નાનાં વહાણોને સમશુક કહેતા હતા[૧૬]

આ સલ્તનતના સમયમાં દરિયાઈ નૌકાદળમાં નામના મેળવી હતી. આ બાદશાહોના સમયમાં ૧. ૧૫૪૫ ૨. ૧૫૪૬–૪૭ ૩. ૧૫૪૪–૧૫૫૪, ૧૫૫૮, અને ૧૫૬૧ આ વારંવાર દરિયાઈ લડાઈઓ થઈ છે.

આ સમયમાં અમીર ઉમરાવો તથા વેપારીઓનાં ખાનગી માલીકીનાં વહાણો પણ હતાં; ખંભાત અને અન્ય સ્થળના લોકો હજ કરવા માટે વહાણમાં જતા અને તે ઉપરાંત વેપારમાં તે વહાણો વાપરતા.

ખંભાતનો સાગરખેડુ કાનજી માલમ :

ખંભાતનો વેપાર દુનિયાના ઘણા દેશો સાથે ચાલતો. તેથી દુનિયાના મોટા મોટા મહાસાગરોમાં ઘુમનારા નાવિકો ખંભાતમાં વસતા. અને પોતે પોતાને માલમ–ખલાસી–વેપારીઓ કહેવડાવતા. એ લોકો ખંભાતના દરિયા કિનારે રહેતા. અને સમુદ્રના કિનારા પર જે પરૂ વસેલું તેને માછીપરૂ કહે છે. ત્યાં સાગરને લગતો ધંધો કરતા ખારવા-વેપારી અને માછી વગેરે લોકો રહે છે. માછી પરામાં 'ખલાસીવાડ' નામે એક મહોલ્લો પણ છે.

ઈ. સ. ૧૪૯૭ના જુલાઈની ૧૮મી તારીખે હિંદ આવવા માટે પાર્ટુગલ દેશના લિસ્બન બંદરેથી વાસ્કો ડી. ગામા વહાણો લઈને નીકળ્યો. આફ્રિકાનો પશ્ચિમ અને દક્ષિણ કિનારો વીંધીને પૂર્વ કિનારે મલીંડી બંદર આગળ અટવાઈ ગયો. એમાં ઘણાં માણસો અનેક કારણોસર મરી ગયાં. કેટલાંકે બળવો કર્યો. ગામા જેમતેમ કરી મલીંડીના બારામાં આવ્યો. અહીંથી તેને હિંદના કાલીકટ બંદરે પહોંચવું હતું; પરંતુ તે સાગરનો અજાણ્યો હતો; અહીં તે મલીંડીના સુલતાનને મળ્યો. સુલતાને તેનું સ્વાગત કર્યું. ગામાએ પોતાની મૂંઝવણ તેને જણાવી. ત્યારે મલીંડાના બારામાં ઊભેલા ગુજરાતી વહાણનો એક કાબેલ ખલાસી કાનજી માલમને તેણે બોલાવ્યો; અને વાસ્કો ડી. ગામાને રસ્તો બતાવવાની ભલામણ કરી. ખંભાતનાં એ મહાન સાહસવીર અને સાગરના ભોમિયા કાનજી માલમે તેનાં જહાજો મલીંડીથી ઉપાડયાં અને ઈ. સ. ૧૪૯૭ના એપ્રિલની ૨૪મી તારીખે કાલીકટ બંદરે આણ્યાં. આ વાસ્કોડી ગામાની પ્રવાસનોંધ બોલે છે.[૧૪]

કપ્તાન કાબ્રાલ હિંદમાં ઈ. સ. ૧૫૦૦

વાસ્કોડી ગામા પછી પોર્ટુગલના રાજાએ પેડ્રો આલ્વારીસ કાબ્રાલને વહાણોનો કાફલો આપી ઈ. સ. ૧૫૦૦માં હિંદ મોકલ્યો. તેણે તે વરસના ઓગષ્ટ માસમાં મલીંડી બંદરે પગ મૂકયો. વાસ્કોડી ગામાએ મલીંડીના સુલતાન સાથે મૈત્રી બાંધી હતી; તેથી કાબ્રાલનો પણ તેણે સત્કાર

૧૫ 'ગુજરાતની સંસ્કૃતિ' નદવીસાહેબ પૃ. ૮૫

૧૬ ઝફરેલવાલા ભા ૧ લો બહાદુરશાહનું વર્ણન

૧૪ ચરોતર સર્વ સંગ્રહ ભા. ૨, પૃ. ૭૮૨

કર્યો. કપ્તાન કાબ્રાલ મલીંડીથી કાલીકટ સુધીના કિનારાનો અજાણ્યો હતો. તેને ભોમિયાની જરૂર હતી. આ સમયે તેને એક સાગરખેડુ મળી આવ્યો. તેનું નામ ખંભાતી કાનજી માલમની પેઠે ઇતિહાસમાં નોંધાયું નથી. આ વખતે ખંભાતનાં વહાણો ગુજરાતનો ધ્વજ ફરકાવતાં મલીંડી બંદરે નાંગરેલાં હતાં. એટલે એ વહાણોના ખંભાતી ખલાસીઓએ તેને કાલીકટ બંદરનો રસ્તો દેખાડ્યો એમ કહેવામાં કોઈ ખોટું નથી.

કાબ્રાલ કાલીકટ બંદરે ઊતર્યો; ત્યારે તેણે ખંભાતના વેપારીઓ અને વહાણો જોયાં, તે લખે છે કે કાલીકટમાં ગુજરાતી તરીકે ઓળખાતા ખંભાતના શાહસોદાગરો હતા. તેઓ કાપડ, ઝવેરાત અને શણગાર સામગ્રીના વેપારીઓ હતા; એમની મુખ્ય પેઢીઓ ખંભાતમાં હતી. દેશદેશાવરમાં એમની શાખાઓ અને કારખાનાં પુષ્કળ છે; એમનો સમુદ્રી વ્યાપાર આખાય હિંદી મહાસાગરમાં પૂર્વ આફ્રિકાથી માંડીને હિંદી–ચીન સુધી વિસ્તરેલો છે.'૧૫

'કાબ્રાલના જહાજો કોચીનમાં હતા, ત્યારે તેને બે હિંદી ખ્રિસ્તિ સાધુઓ રોમમાં પોપનાં દર્શન કરવા જવા માટે જોડાયા. તેમાંના એકનું નામ જોસફ હતું. એ હિંદી જોસેફ પાસેથી પોર્ટુગીઝોએ ભારતના વહાણવટાની માહિતી મેળવી. અને માહિતીનું એક પુસ્તક એ જમાનામાં આજથી લગભગ ૪૫૦ વર્ષ પૂર્વે પોર્ટુગલમાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું.

આ પુસ્તકમાં ખભાત વિશે જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'ખંભાતના લોકો ખૂબ શક્તિશાળી અને સાહસિક વેપારીઓ છે. ખંભાત શહેર ખૂબ વિશાળ અને મોટી વસ્તીવાળું છે. સામાન્ય માન્યતા પ્રમાણે ખંભાત હિંદનું સૌથી ઉમદા શહેર ગણાય છે. પરદેશીઓ તેને હિંદનું જેરો કહે છે. ત્યાંના વેપારીઓ ઘણાં વહાણો રાખે છે અને તે દ્વારા રાતા સમુદ્રમાં એબિસિનિયા અને ઈરાની અખાત સુધી વેપાર ખેડે છે.૧૬

૧૫. કેમ્બે હાઈસ્કૂલ હીરકમહોત્સવ ગ્રંથ–સને ૧૯૫૯. પૃ. ૩૩.

૧૬. એ જ.

નૌકાદળના અધિકારી :— આ સમયમાં નૌકાધ્યક્ષ માટે 'મીરબેહર' અથવા મીરબેહરી શબ્દ વપરાતો હતો. તેના તાબામાં રહેનાર અમલદારોને શાહબંદર કહેતા. દારૂખાનાના ઉપરીને મીરઆતશ કહેતા.

ખાનગી માલિકીનાં વહાણો — આ સમયમાં રાજા સિવાય બીજા વેપારીઓ પોતાની માલિકીનાં વહાણો તૈયાર કરાવી સમુદ્રમાં ફેરવતા.

દિલ્હીના મોગલ બાદશાહનો સમય : ૧૫૭૩

ખંભાત ઘણું પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેના તરફ સૌ કોઈની નજર ઠરતી.

હુમાયુ ખંભાતમાં — ગુજરાતના બહાદુરશાહ બાદશાહ સાથે હુમાયુને લડાઈ થઈ, બહાદુરશાહ ખંભાત આવ્યો ત્યારે હુમાયુ તેની પાછળ ખંભાત આવ્યો (ઈ. સ. ૧૫૩૫ માર્ચ). બહાદુરશાહ કાઠિયાવાડ તરફ નાસી ગયો. હુમાયુ છાવણી નાખીને રહ્યો. એક રાતે કેટલાક કોળી લોકોએ તેની છાવણી ઉપર હલ્લો કર્યો, અને તેનો કેટલોક સામાન અને પુસ્તકો લૂંટી લીધાં. તેમાં 'તૈમૂરલંગની તવારિખ' નામના પુસ્તકની એક પ્રત હતી તે લઈ ગયા. હુમાયુએ અહીં પ્રથમ વાર

સમુદ્ર જોયો હતો હુમાયુ ઉપરની લૂંટથી છંછેડાઈ ગયો અને ખંભાતને લૂંટયું હતું.૧૭

અકબર ખંભાતમાં — ગુજરાતના છેલ્લા સુલતાનના વખતમાં ઇતિમાદખાં નામે સુબો હતો. આ વખતે ગુજરાતમાં બહુ અવ્યવસ્થા થઈ. તેથી તેણે અકબર બાદશાહને પત્ર લખી તેડાવ્યો તે ઈ. સ. ૧૫૭૨માં આવ્યો અને અમદાવાદ મુકામ કર્યો, પછી તેણે ઈ. સ. ૧૫૭૩ના ડીસેમ્બરની ૨જીએ ખંભાત આવવા પ્રયાણ કર્યું. તે ૧૨મી ડિસેમ્બર ૧૫૭૩માં ખંભાત આવ્યો. અહીં તેણે પ્રથમ સમુદ્ર જોયો, અને વહાણમાં બેસી સમુદ્રની સફર કરી હતી.૧૮ ખંભાતમાં ૬ દિવસ રોકાઈ પછી તે વડેદરે ગયો હતો. ખંભાત બંદર એટલું બધું વિશ્વમાં પ્રખ્યાત હતું કે ઇંગ્લાંડની ઇલીઝાબેથ રાણી અકબર બાદશાહને 'ખંભાતનો શહેનશાહ' એ નામથી પત્ર લખે છે. આખા હિંદનો સમ્રાટ ખંભાતને લીધે અને તે પણ દરિયાઈ વેપારને લીધે ઓળખાય, તેથી વિશેષ ગૌરવવંતું બીજું શું હોય શકે?

જહાંગીર ખંભાતમાં — જહાંગીર બાદશાહ દાહોદના જંગલમાં શિકાર કરવા આવ્યો અને ત્યાંથી ખંભાત આવ્યો. ઈ. સ. ૧૦૨૭ ઈ. સ. ૧૬૧૭ના ડિસેમ્બર મહિનામાં તા. ૩૦મીની લગભગ બાદશાહી સવારી ખંભાતમાં આવી.૧૯ તે સુલતાન અહમદશાહે બનાવેલા બાગ ('બાગે સુલતાન અહમદ')માં ૧૨ દિવસ રહ્યો અને દરિયાની સહેલ કરી. બાદશાહ પોતાની નોંધમાં લખે છે કે ખંભાતના બંદરમાં માત્ર નાનાં વહાણો આવી શકે છે.૨૦ અહીં તેણે સોનાના તથા રૂપાના સિક્કા પડાવ્યા. વળી બાજરીની ખીચડીની મઝા ખંભાતમાં માણી હતી.૨૦અ

શાહજહાં (૧૬૨૭–૧૬૫૮)ના સમયમાં ખંભાતની હાકેમી ઈસ્પહાનના અલીઅકબરને આપી. આ અલીઅકબર ઘોડાનો વેપારી હતો અને ખંભાતમાં વહાણ બાંધી વેપાર કરતો હતો. એણે બસરાના હાકેમ સાથે મૈત્રી કરેલી અને ત્યાંથી ૭ ઘોડા લાવી બાદશાહને ભેટ આપ્યા. તેની કીમત પચીસ હજાર રૂપિયા હતી, અને સાતમા ઘોડાથી તે એટલો ફીદા થઈ ગયો કે તેના તેણે રૂા. ૧૫૦૦૦ આપ્યા. એ ઘોડાનું નામ 'લાલ બે બહાની' એટલે અમૂલ્ય હીરો પાડી પાદશાહે તેને પોતાનો માનીતો ઘોડો ઠરાવ્યો.૨૧ આ અલીઅકબરને કોઈએ મારી નાખ્યો.

ઈ. સ. ૧૬૦૨ના અરસામાં વલંદા અને તરત જ અંગ્રેજો આવ્યા તેમણે ખંભાતમાં પેઢીઓ નાખી વેપાર કર્યો. અંગ્રેજોએ ઈ. સ. ૧૬૧૩માં ખંભાતમાં કોઠી ઘાલી. વળી સીઝર ફેડરીક ઈ. સ. ૧૫૬૩, બારબોસા ઈ. સ. ૧૫૧૫, તથા મેન્ડલ્સલો સને ૧૬૩૮ વગેરે મુસાફરો આવ્યા. સીઝર ફેડરીક લખે છે કે જો ખંભાત મેં જાતે જોયું ન હોત તો હું કદી માનતો નહિ કે તેનો વેપાર આટલો બધો બહોળો છે.૨૨ બારબોસા કહે છે કે ખંભાતનાં વહાણો એટલાં બધાં અને એવડાં મોટાં

૧૭. 'હુમાયુનામા' હિન્દી, કાશીનાગરી પ્રચારિણીસભા પૃ. ૭૦ તથા માંડલીક વી. ના. કૃત હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ પૃ. ૨૭૦

૧૮. મીરાતે એહમદી પૃ. ૧૦૯

૧૯. પાટનગર અમદાવાદ ,, ૭૧

૨૦. ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇ. ,, ૮૩

૨૦.અ 'ગુજરાત એક પરિચય' ,, ૧૦૭

૨૧. ગુ. અ. ઈ. ,, ૧૦૪

૨૨. પાછળ પાનું ૮૦